

چەت ئەل ئەدەبىياتىدىن ساۋات

دانتي (1265 — 1321) ئىتالىيلىك شائىر، ئېنگېلس ئۇنى «ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى شائىرى، يېڭى دەۋرنىڭ ئەڭ دەسلەپكى شائىرى» دەپ ئاتىغان. ئۇ 1265 - يىلى فلورېنتسىيىدىكى ۋەيران بولغان ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ كىچىك ۋاقتىدىكى ئۇستازى ئەينى چاغدىكى فلورېنتسىيىنىڭ ئاتاقلىق ئالىمى برونېتتو لانىتى (1212 — 1294) ئىدى. لانىتنىڭ تەسىرى ئاستىدا ئۇ قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى ۋە رىم شائىرى ۋېرگىل قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرىنى تەتقىق قىلغان.

دانتنىڭ يۇرتى فلورېنتسىيىدە ئەينى چاغدا ئىككى سىياسىي پارتىيە بار ئىدى: بىرى يېڭىدىن گۈللەنگەن شەھەر ئاھالىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان پاپا پارتىيىسى دەپ ئاتا تىلىدىغان گېلىق پارتىيىسى؛ يەنە بىرى فېئودال ئاقسۆڭەكلەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان پادىشاھ پارتىيىسى دەپ ئاتىلىدىغان گېبېللىن پارتىيىسى ئىدى. دانتي گېلىق پارتىيىسىگە قاتناشقان، 1300 - يىلى، ئۇ فلورېنتسىيە شەھىرىنىڭ ئالتە نەپەر شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئەزاسىنىڭ بىرى بولۇپ سايلانغان. ئۇزۇن ئۆتمەي گېلىق پارتىيىسى «قارىلار» ۋە «ئاقلار» گۇرۇھىغا بۆلۈنۈپ كەتكەن. قارىلار پارتىيىسى ئەزالىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئىقتىسادىي جەھەتتە سۇنغانلار بولۇپ، پاپانى ھىمايە قىلاتتى. ئاقلار پارتىيىسى ئەزالىرىنىڭ كۆپىنچىسى بىردىنلا بېيىپ كەتكەنلەر بولۇپ، پاپانىڭ كونتروللۇقىنى قوبۇل قىلىشنى خالىمايتتى. دانتي ئەسلى قارىلار پارتىيىسىگە مەنسۇپ بولسىمۇ، لېكىن پادىدىن نارازى بولغاچقا، ئاقلار پارتىيىسىگە ئۆتكەن ھەم تېزلىكتە ئاقلار پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىرىدىن

بولۇپ قالغان. شۇ يىلى كۈزدە، ئۇ پارتىيىدىن ئۆتتۈرىسىدىكى رىقابەتنى ئۆز ئارتماسلىق ئۈچۈن، پارتىيىلەرنى كېلىشتۈرۈش چارىسى توغرىسىدا پاپا بىلەن مەسلىھەتلەشكەن. لېكىن شۇ ئارىدا قارىلار پارتىيىسى پاپا فىننىدە پاشى VIII ۋە فرانسىيە قوشۇنىنىڭ ياردىمى ئاستىدا غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار دانتيغا ئومۇمنىڭ پۇلىغا خىيانەت قىلغان، باشقىلارنى توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە قۇتلاتقان، پاپاغا ۋە فرانسىيە پادىشاھىغا قارشىلىق كۆرسەتكەن دېگەنگە ئوخشاش جىنايەتلىرىنى ئارتىپ، ئۇنى ئۆمۈرلۈك سۈرگۈنگە ھۆكۈم قىلغان. دانتي ئۆمرىنىڭ ئاخىرغىچە ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلەلمىگەن.

دانتنىڭ ئاساسلىق ئەسەرلىرى «يېڭى ھايات»، «زىياپەت»، «ئاۋام تىلى توغرىسىدا»، «پادىشاھلىق تۈزۈم توغرىسىدا» شۇنىڭدەك ئۆلمەس ئەسەرلىرى «ئىلاھىي كومېدىيە» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. «يېڭى ھايات» (1292 — 1293) ئۆزى چىن يۈرىكىدىن ياخشى كۆرۈپ قالغان قىز بىيادلىچقا بېغىشلانغان لىرىكىلىق شېئىر. «زىياپەت» دېگەن ئەسەردە فېئودال دەرىجە كۆزقاراشى تەنقىد قىلىنغان، ئادەمنىڭ ھەقىقىي ئالىيچانابىلىقى كېلىپ چىقىشى بىلەن ئائىلىسىدە ئەمەس، بەلكى ياخشى ئەخلاقىي پەزىلەتكە ئىگە بولغانلىقىدا ئىكەنلىكى چۈشەندۈرۈلگەن. «ئاۋام تىلى توغرىسىدا» لاتىن تىلىدا يېزىلغان، بۇ ئەسەردە ئۇ ئەينى چاغدىكى ئەدىبلەرنىڭ، بولۇپمۇ راھىبلارنىڭ لاتىن تىلىنى كۆككە كۆتۈرۈپ، خەلق تىلىغا سەل قارايدىغان بىر تەرەپلىملىك كۆزقاراشلىرىغا قارشى تۇرغان، يەرلىك شىۋىلەر ئاساس قىلىنغان ئاممىباب تىلنىڭ ئەۋزەللىكى ۋە ئۆلچەمى

لىك ئىتالىيان تىلىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى چۈشەندۈرگەن. «پادىشاھلىق تۈزۈم توغرىسىدا» لاتىن تىلىدا يېزىلغان پوب-لىستىكىلىق ئەسەر. دانتې بۇ ئەسىرىدە مەد-رىسە پەلسەپىسىنىڭ ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ سىياسىي كۆزقاراشىنى سىستېمىلىق شەرھىلىگەن، ئۇ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ مەقسىتى ئىنسانلارنىڭ يوشۇرۇن ئىقتىدارىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشتا، بۇ مەقسەتكە پەقەت پادىشاھ ھۆكۈم-رانلىقى ئاستىدىكى تىنچ، ئەركىن ۋەزىيەتتە يەتكىلى بولىدۇ، دەپ قارىغان. «ئىلاھىي كومېدىيە» دانتېنىڭ قىزىق يىللىق يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ يېزىپ چىققان ئۇلۇغ ئەسىرى. بۇ ئەسەر ئاپتۇر سۈرگۈن قىلىنغان دەسلەپكى يىللار (تەخمىنەن 1307 - يىللار) دا يېزىلىشقا باشلاپ، ۋاپات بولۇشتىن سەل ئىلگىرىلا تاماملانغان.

ئىلاھىي كومېدىيە («مۇقەددەس كو-مېدىيە») دانتېنىڭ ئەڭ مۇھىم ئىجادىيىتىدۇر. ئەسەر 1307 - يىلىدىن 1321 - يىلىغىچە يېزىلغان. پۈتۈن ئەسەر جەمئىي يۈز ناخشا بولۇپ، ئون تۆت مىڭدىن كۆپرەك مىسرا-دىن تەركىب تاپقان. ئەسەر «دوزاخ»، «ھەۋزى كەۋسەر» ۋە «جەننەت» تىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنگەن. ئومۇمىي ۋەقەلىكى مۇنداق: 1300 - يىلى دانتې ئوتتۇز بەش ياشقا كىرگەن چاغدا، بىر ئەتىگىنى قاراڭغۇ ئورمانزارلىقتا يولدىن ئادىشىپ، بىر تاغ باغ-رىغا كېلىپ قالىدۇ. شۇ چاغدا ئۇ ئۈچ يىرت-قۇچ ھايۋان (شەھۋانخورلۇق، زوراۋانلىق ھەم ئاچ كۆزلۈكنىڭ سىمۋولى بولغان) يىل-پىز، بۆرە ۋە شىرنىڭ ئۆزىگە ھەيۋە بىلەن خىرىس قىلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ، دەل بۇ جىددىي پەيتتە، قەدىمكى رىم شائىرى ۋېرگىل پەيدا بولىدۇ. ئۇنى بۇ يەرگە دانتې-نىڭ ياشلىق دەۋرىدىكى ياخشى كۆرگەن قىزى بىياترىكى يولدىن ئادىشىپ قالغان دانتې-نى قۇتۇلدۇرۇش، ئۇنىڭغا دوزاخ ۋە پاكلىد-

نىش دۇنياسىنى ساياھەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئەۋەتكەنىدى. ئۇلار ئالدى بىلەن دوزاخقا كى-رىدۇ، بۇ ۋارۇنكا شەكىللىك دوزاخ توققۇز قەۋەتكە بۆلۈنىدۇ، بۇ يەردە خىلمۇخىل گۇ-ناھكارلار تۇرىدۇ. دوزاخنىڭ كارىدورى قاپ-قاراڭغۇ تۈزلەڭلىك بولۇپ، تۈزلەڭلىكتىن ئۆتسە غەم - قايغۇ دەرياسىغا بارغىلى بولىدۇ. دەريادىن ئۆتسىلا دوزاخنىڭ بىرىنچى قەۋىتى بولۇپ، بۇ يەردە دىنىسزىلار خۇدانىڭ ھۆكۈمىنى كۈتۈپ ياتىدۇ، كېيىن ئۇلار قە-ۋەتمۇ قەۋەت پەسكە چۈشۈپ، تېگىشلىك جا-زاسىنى تارتىدۇ. ئىككىنچى قەۋەتتە جىنسىي گۇناھ قىلغانلارنىڭ روھى دەھشەتلىك بوران - چاپقۇندا داد - پەرياد چېكىدۇ؛ ئۈچىنچى قە-ۋەتتە رەھىمسىز جازانىخورلار بوران - چاپ-قۇننىڭ زەربىسىگە ئۇچرايدۇ؛ تۆتىنچى قە-ۋەتتە خىيانەتچىلەر ۋە ئەيش - ئىشرەتپەرەس-لەرنىڭ روھى بىر - بىرىگە تىل - ھاقارەت ياغدۇرۇپ قاتتىق جاڭجاللىشىپ توختىماي-دۇ. بەشىنچى قەۋەت مەينەتچىلىككە توشقان سېسىق كۆل بولۇپ، ھايات ۋاقتىدا قەھر - غەزەپكە كەلگەنلەر قىپپالىڭچا ھالدا بىر - بىرىنى ئۈسۈشۈپ، قىيما - چىيما قىلىش-دۇ؛ ئالتىنچى قەۋەتتە غەيرىي دىندىكىلەر نا-لە قىلىشىدۇ؛ يەتتىنچى قەۋەتتە زالىم ئەمەل-دارلار، لۈكچەكلەر قىزىق قۇمغا قاقلىنىپ ئازاب چېكىدۇ. دوزاخنىڭ سەككىزىنچى قە-ۋىتى ئون يىرگىنچىلىك جىلغىغا بۆلۈنىدۇ، دانتې بىلەن ۋېرگىل غەلىتە مەخلۇقنىڭ دۈم-بىسىگە ئولتۇرۇپ پەسكە چۈشىدۇ. دوزاخ-نىڭ توققۇزىنچى قەۋىتى مۇز بىلەن قاپلانغان كۆل بولۇپ، بۇمۇ تۆت قەۋەتكە بۆلۈنىدۇ. ۋەتەنگە ھەم ئىگىسىگە ئاسىيلىق قىلغانلار ئاشۇ مۇز قاتلاملىرى ئىچىدە توڭلاپ ياتىدۇ. ۋېرگىل دانتېنى يۈدۈپ پاكلىنىش دۇنياسىغا كېلىدۇ. بۇ يەتتە قەۋەتكە بۆلۈنگەن، گۇناھى يەڭگىلەرەك كىشىلەرنىڭ گۇناھىنى يۇيۇپ پاكلىنىدىغان جاي. گۇناھكارلار بۇ جايدا گۇ-ناھى (تەكەببۇرلۇق، كۈنداشلىق، قەھر-لىك، يالقۇلۇق، خىيانەتچىلىك، نەپسانىيەت-

چىلىك ۋە شەھۋانىخورلۇق) نى بويىنىدىن
ساقىت قىلغاندىن كېيىن، ئاندىن روھى پاك-
لىنىپ، بالداقمۇ بالداق يورۇقلۇققا ۋە جەن-
نەتكە راۋان بولىدۇ. پاكلىنىش دۇنياسىنىڭ
ئەڭ ئاخىرقى قەۋىتىدە ئوت لاۋۇلداپ كۆيۈپ
تۇرىدۇ، ئۇ جايدىن ئۆتكەندىن كېيىن يەر
يۈزىدىكى شادلىق ماكانى (ئىرەم بېغى) بو-
لۇپ، بۇ جايدا ساقلاپ تۇرغان بىياترىكى ۋېر-
گىلىنىڭ قولىدىن دانتېنى ئېلىپ، جەننەتكە
باشلاپ بارىدۇ. جەننەت توققۇز قەۋەت، يەنى
بىرىنچى قەۋەتتى ئاي دۇنياسى، بۇ جايدا ئا-
لىجاناب ئادەملەر تۇرىدۇ؛ ئىككىنچى قەۋەتتى
مېركۇرىي دۇنياسى، بۇ جايدا ئاق كۆڭۈل
ئادەملەر تۇرىدۇ؛ ئۈچىنچى قەۋەتتى ۋېنېرا
دۇنياسى، بۇ جايدا مېھرىبان رەھىمدىل روھ-
لار تۇرىدۇ؛ تۆتىنچى قەۋەتتى قۇياش دۇنيا-
سى، بۇ جايدا پەلسەپە ۋە تېئولوگىيىنى تەت-
قىق قىلغان روھلار، يەنى خرىستىئان ئەۋلاد-
ياللىرى تۇرىدۇ؛ بەشىنچى قەۋەتتى مارس
دۇنياسى، بۇ جايدا ئېتىقاد يولىدا قۇربان
بولغانلارنىڭ روھى، يەنى دىن يولىدا قۇربان
بولغانلار بىلەن ئەھلىسەلىپ شەرققە يۈرۈش
قىلغان چاغدىكى ئاتاقلىق جەڭچىلەرنىڭ رو-
ھى تۇرىدۇ، دانتېنىڭ ئەجدادى كاپوكېدانىڭ
روھىمۇ مۇشۇ جايدا تۇرىدۇ؛ ئالتىنچى قەۋەت-
تى يۇپىتېر دۇنياسى، بۇ جايدا ئادىل ۋە
دانىشمەن ھۆكۈمدارلار تۇرىدۇ؛ يەتتىنچى قە-
ۋەتتى ساتۇرن دۇنياسى، بۇ جايدا ئۆزىنى پىند-
ھان تۇتقۇچى، ھەۋەسلەردىن خالىي بولغانلار
تۇرىدۇ؛ سەككىزىنچى قەۋەتتى تۇرغۇن يۇل-
تۇزلار دۇنياسى، بۇ جايدا غەلىبە قىلغان
روھ بۇۋى مەريەم ئانا، خرىستوس، مۇقەدد-
دەس جون ۋە ئادەم ئاتا قاتارلىقلار تۇرىدۇ؛
توققۇزىنچى قەۋەتتى كرىستال دۇنياسى بو-
لۇپ، ئۇ يورۇقلۇق مەنبەسى، بۇ جايدا توق-
قۇز خىل پەرىشتە تۇرىدۇ. . . .

قىسقىسى، دانتې «ئىلاھىي كومېدىيە»
گە باشتىن - ئاخىر ئۆزىنىڭ ئىدىيىسىنى
سىڭدۈرگەن. ئۇنىڭدا كونا بىلەن يېڭى ئالەم-
شېۋاتقان دەۋردىكى ئىتالىيىنىڭ ئىجتىمائىي

تۇرمۇشى زور بەدىئىي كۈچ ئارقىلىق سىزىپ
بېرىلگەن، يېڭى دەۋرنىڭ يېڭى ئىدىيىسى ۋە
يېڭى دۇنيا قارىشى بولغان ئىنسانپەرۋەرلىك
روھ تۇنجى قېتىم روشەن ئىپادىلەنگەن. ئە-
سەردىكى شائىر ۋېرگىل ئەقىل - ئىدراكىنىڭ
سىمۋولى، ئۇ دانتېنى باشلاپ دوزاخ ۋە ھەۋ-
زى كەۋسەر (پاكلىنىش دۇنياسى) نى سايا-
ھەت قىلدۇرىدۇ. بىياترىكى ئېتىقاد ۋە تېئو-
لوگىيىنىڭ سىمۋولى، ئۇ ۋېرگىلغا يول باش-
لاپ بېرىدۇ ۋە دانتېنى جەننەت ئارا سەيلە
قىلدۇرىدۇ. بۇ، شەخسنىڭ ئېتىقادقا ئۆتۈش
يولىنىڭ ۋە ئېتىمولوگىيىنىڭ ئويغىنىش،
ئالىي ھەقىقەتنى بىلىش ھەم كامالەتكە يېتىش
جەريانىنىڭ سىمۋولى. دانتې، ئېتىقاد بىلەن
ئېتىمولوگىيە ئىدراك ۋە پەلسەپىدىن ئۈستۈن
تۇرىدۇ، دەپ قارايدۇ. بۇ، ئوتتۇرا ئەسىردە-
كى خرىستىئانلارنىڭ ئىدىيىسى. دانتې بىل-
گەن (تونۇغان) ھەقىقەت ۋە كامالەتكە يې-
تىش يەنىلا خرىستىئان ئېتىمولوگىيىسىنىڭ
كۆز قارىشىدۇر. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقنى كاتو-
لىك دىنىنىڭ سادىق مۇرىتى بولغان دانتېنىڭ
قالاقلىق تەرىپى. لېكىن «ئىلاھىي كومېددە-
يە» دە دانتې دىنىي جەمئىيەتنىڭ ئاچ كۆز،
چىرىكلىكىنى، فېئودال ھۆكۈمرانلارنىڭ
ۋەھشىي، ئىستىبداتلىقىنى ئېچىپ تاشلاپ، ئۆز-
ىنىڭ ئىلغارلىق تەرىپىنى نامايان قىلغان.
دانتې ئۆزىنىڭ بۇ ئۆلمەس ئەسىرىنى
«كومېدىيە» دەپ ئاتىغان، چۈنكى ئەسەردىكى
ۋەقەلىك دوزاخنىڭ ئەڭ ۋەھىمىلىك مەنزىرى-
سىدىن باشلىنىپ، جەننەتنىڭ شادلىق ۋە
بەختلىك مەنزىرىسى بىلەن ئاخىرلاشقان. ئۇ-
نىڭ ئۈستىگە، بۇ ئەسەر پاساھەتلىك لاتىن
تىلى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئاممىباب ئىتالى-
يىنىڭ جانلىق تىلى بىلەن يېزىلغان. بۇ ئە-
سەرنىڭ ئەسلى نامى «كومېدىيە» بولسىمۇ،
كېيىن كىشىلەر ئۇنى قەدىرلەپ، ئۇنىڭغا يەنە
«مۇقەددەس» دېگەن سۆزنى قوشقان. شۇڭا
بۇ ئەسەرنىڭ تېمىسىنىڭ ئۇدۇل تەرجىمىسى
«مۇقەددەس كومېدىيە» بولىدۇ، لېكىن ئۇنى
ئېلىمىز تەرجىمىشۇناسلىرى «ئىلاھىي كو-
مېدىيە» دەپ تەرجىمە قىلغان.